

Goron Sándor

Az újrafordítási hipotézis vizsgálata William Shakespeare Julius Caesar című tragédiájának újabb magyar fordításaiban

1. Bevezetés

William Shakespeare műveinek újrafordítása részben a nyelv, részben pedig a fordítási norma változásával magyarázható.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy érvényes-e az újrafordítási hipotézis azon állítása, amely szerint a későbbi fordítások az eredetihez közelebb álló célnyelvi szövegvariánsokat eredményeznek a legelső fordításhoz képest, illetve milyen nyelvi és fordítási problémák állnak az újrafordítások hátterében. Az újrafordítási hipotézis érvényességét a tartalmi és stilisztikai megfelelés szempontjából vizsgálom. A szöveg-hűség kérdéséhez tartozik a félrefordítások és a stíluseltolódás figyelembevétele is.

A nyelvi és fordítási kérdések vizsgálatát komparatív elemzéssel illusztrálom, amelynek során az eredeti drámaszöveget összevetem Vörösmarty Mihály klasszikus (1839), valamint Áprily Lajos (1943), Illés László (1994),

Jánosházy György (1996) és Forgách András - Fekete Ádám legújabb fordításával (2015).

2. Az újrafordítási tendencia

Az 1980-as, de különösen a '90-es években egyre jobban felerősödött az „újrafordítási tendencia” (Makkos 2011: 96), amelynek során a modern nyelvhasználat irányadó elvvé vált a magyar Shakespeare-kultuszban (Szele 2006: 21). Ennek megfelelően a fordítók többnyire kerülnek a ma már archaikus nyelvi elemeket, nehézkes kifejezéseket, és helyettük inkább beszélt nyelvi fordulatokat használnak, így nemcsak a célnyelvi befogadókra, hanem a színészi dikcióra és a könnyen mondhatóságra is tekintettel vannak (Goron 2013).

2. 1. Az újrafordítás fogalma és típusai

Újrafordításon egy forrásnyelvi szöveg már létező fordításának újabb

fordítását vagy fordításait értjük, de a fordításelméleti fogalom a fordítói tevékenység folyamatát is magába foglalja (vö. Gürçağlar 2009: 233; Paloposki-Koskinen 2010a: 29; 2010b: 294; Wilminck 2012).

Az újrafordítás „ismétlődő és multiplikatív eseményként” (Deane-Cox 2014: 1) egyaránt kapcsolódik a forrásnyelvi szöveghez és a korábban keletkezett fordítás(ok)hoz, így nemcsak követi, de ugyanakkor el is határolódhat a fordítási hagyománytól (Lanstyák 2013: 5). Hermeneutikai szempontból az újrafordítás rendszerint pozitív jelenség, mivel bővíti a forrásnyelvi szöveg interpretációs lehetőségeit (Gürçağlar 2009: 233).

Az újrafordításnak különféle típusai vannak. Antoine Berman a *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain* (1985) című művében az első fordítás és az újrafordítás megnevezésekkel illeti ugyanannak a forrásnyelvi szövegnek diakronikus, különböző fordítókhoz köthető fordításait (vö. Berman 1985: 116). Itt érdemes megemlíteni Somlyó György gondolatát, aki szerint minden első fordítás tulajdonképpen egy praefordítás, mivel virtuális előzménye egy jobb fordításnak. Az újrafordítás pedig olyan postfordításként fogható fel, amely a már létező fordítás bizonyos elemeire épít, vagy éppen azokat kérdőjelezi meg (Somlyó 1993: 529).

Xu Jianzhong a fordításelméleti fogalom direkt és indirekt kategóriáit határozza meg. A direkt újrafordítás a forrásnyelvi szövegnek egy új fordítását jelöli, az indirekt meg arra vonatkozik, amikor az újabb fordítás nem az eredetiből, hanem annak egy másik nyelvű fordítása alapján jön létre (Jianzhong

2003: 193). Ilyen pl. Kazinczy Ferenc *Hamlet*-fordítása (1790)¹, amely „német átdolgozásból” készült (Radó 1883: 64).

Anthony Pym másképpen kategorizálja az újrafordítás jelenségét. Az egyidőben vagy a nem sokkal egymás után keletkezett újrafordításokat passzív és aktív fordításokként határozza meg. Passzívnek nevezi a korábban keletkezett, de mára „elavulttá” vált újrafordításokat, és aktívnek azokat, amelyek értékelése – megjelenésük után – vitára készíti a célnyelvi kultúra szakembereit (Pym 1998: 82–83).

Claude Demanueli terminusait² alkalmazva Isabelle Vanderschelden az eredeti műalkotás fordításának recepciója felől közelít e kérdéshez. Eszerint a friss (hot) fordítások rögtön az eredeti művek megjelenése után keletkeznek, amikor még a fordító munkáját nem segíti a recepció. Ezzel szemben a későbbi (cold) újrafordítások egy bizonyos idő eltelte után keletkeznek, amikor már a szövegkritika, az irodalomtörténet számos fontos adattal segítheti a fordítót munkája során (vö. Vanderschelden 2000: 9).

Siobhan Brownlie a *Narrative theory and retranslation theory* című tanulmányában az újrafordításokat a verziók koncepciójával hozza összefüggésbe, vagyis szerinte minden egyes fordítás

1 Kazinczy Ferenc fordítása után többen is megpróbálkoztak Shakespeare művének lefordításával: Bartsai László (1793 és 1810 között), Kelemen László, akinek fordítását csak később – 1794-ben – mutatják be Kolozsváron, Vajda Péter prózában (1839) és Ács Zsigmond (1859), ám ezek kisebb jelentőségű próbálkozások voltak (vö. Balogh 2000).

2 Claude Demanueli terminusait a saját fordításomban használok.

csupán eltérő nyelvezetű változata az eredeti műalkotásnak (Brownlie 2006: 146).

A 21. század első évtizedében az újrafordítás komplex jellegének felismerése szükségessé tette a jelenség szélesebb körű vizsgálatát, ezért egyes kutatók figyelme a történelmi kontextus, a normák, az ideológiák, a fordítást megrendelő intézmények és az intertextualitás felé fordult (Gürçağlar 2009: 233).

2. 2. Az újrafordítási hipotézis

Az újrafordítási hipotézis elméleti alapját Antoine Berman és Paul Bensimon gondolatai képezik, amelyeket a *Palimpsestes* című folyóiratban tettek közé 1990-ben az újrafordításokról szóló tematikus számban.

Berman a fordítást befejezetlen műveletnek tartja, amely az újrafordítás(ok) által válik teljessé (Bermantól 1990: 1), így „csak a később keletkezett fordítások lehetnek »nagy« fordítások” (Paloposki-Koskinen 2010a: 31).³ Berman evolucionista gondolata már Goethe felfogásában gyökerezik (Paloposki-Koskinen 2010a: 31), aki háromféle fordítást különböztet meg: **1.** a fordító megismerteti velünk a forrásnyelvi kultúrát; **2.** a másságot csak megközelítőleg sikerül megjelenítenie és **3.** az eredetivel való tökéletes azonosság elérésére törekszik (Ballard 2000: 19).

Bensimon szerint a legelső fordítások honosító jellegűek, céljuk az idegen kultúra integrálása. A későbbi

fordítások pedig már nem a célnyelvi kultúrába való „bevezetést” szolgálják, hanem fenntartva a kulturális távolságot a forrásnyelvi szöveg sokkal pontosabb célnyelvi variánsait hozzák létre (Bensimon 1990:1). Yves Gambier is úgy véli, hogy az első fordítás jobban igazodik a kulturális igényekhez vagy a kiadói követelményekhez, az újrafordítás viszont a forrásnyelvi szöveg pontosabb visszaadására törekszik (Gambier 1994: 414).

Sameh Hanna az első fordítások hibáit a „vakság” metaforájával azonosítja: a korábbi fordítások vagy nem vették észre a forrásnyelvi szöveg mélyebb értelmét és stilisztikai hatását, vagy figyelmen kívül hagyták a célnyelvi olvasók (a drámafordítás esetében a nézők) igényeit és elvárásait (Hanna 2016: 128–129).

Az újrafordítási hipotézis evolucionista elgondolása nem elvetendő, hiszen elvileg megvan a lehetősége annak, hogy az újrafordítási folyamat eredményeképpen igen pontos fordítás jöhessen létre. Paloposki és Koskinen azonban az újrafordítási hipotézis relatív voltára hívják fel a figyelmet mondván, hogy léteznek olyan újrafordítások, amelyek igazolják az elméletet és olyanok, amelyek ellentmondanak neki (Paloposki-Koskinen 2004: 36). Ebben a kérdésben csak akkor foglalkozhatunk állást, ha megvizsgáljuk, hogy William Shakespeare *Julius Caesar*-jának magyar újrafordításai igazolják-e, vagy cáfolják ezt a hipotézist.

3. Az újrafordítási hipotézis vizsgálata

Elemzéssel nem szándékszom rangsorolni a *Julius Caesar*-fordít-

3 “[...] only later translations can be »great« translations [...]” (Paloposki-Koskinen 2010a: 31).

tásokat, vagy elmarasztalni Vörösmarty fordítását az újabb fordításokhoz viszonyítva, hiszen az kora egyik legkiválóbb fordításaként megfelelt az akkori fordítási követelményeknek. Ám, ha a megváltozott fordítási norma (mai beszélt nyelvi elemek, érthetőség, kimondhatóság) felől közelítünk a klasszikus fordításhoz, akkor szembetűnő nyelvi és stílárius eltéréseket fedezhetünk fel a klasszikus és az újrafordítások között.

A dráma elején Murellus kikel a Caesart ünnepelni készülő közemberek ellen emlékeztetve őket arra, hogy egykor Pompeiust ünnepelték hasonlóan.

Shakespeare:⁴

You **blocks**, you **stones**, you
worse than senseless things!
O, you **hard hearts**, you cruel
men of Rome,
Knew you not Pompey?

Vörösmarty fordításában jelentéseltolódások figyelhetők meg. A *block* szó⁵ ebben a kontextusban átvitt értelemben értendő, és nem *röngköt*, *fát*, hanem *tuskót*, *tökfejt* jelent. Az első mondat felkiáltása, mintha a természetnek szólna és nem a rómaiaknak. A *szirt* lexéma a romantikus költészet egyik kedvenc szavaként került a fordításba, stílushatása sokkal erőteljesebb, mint az eredetiben szereplő *stones* 'kövek' szónak. A második mondatban szereplő *You hard hearts* 'ti keményszívűek' megszólítást

Vörösmarty a *rög szivek* metaforával érzékelteti, hiszen ritmuskényszerből olyan egyszótagú lexémára (*rög*) volt szüksége, amellyel könnyen kifejezhette az ünnepelni összegyűlt rómaiak szívének keménységét.

Vörösmarty:

Ti **fák**, **szirtek!** gonoszbak
mindazoknál,
Oh **rög szivek**, Rómának vad fiai,
Nem ismerétek Pompejst?

A többi fordításváltozat közül az Áprilyé áll a legközelebb az eredetihez, hiszen nem él betoldásokkal.

Áprily:

Ti tuskók, kövek,
sok érzéketlen, kónél ridegebb,
kemény, kegyetlen szívü római
nem ismertétek Pompeiust?

A többi fordításban betoldások találhatók. Illésnél ilyen a *bábok* és a *kölykei* főnév, Jánosháznál pedig a *kövek* főnév elé - ritmuskényszerből - betoldott *holt* jelző.

Illés:

Érzéketlen **bábok**, tuskók, kövek!
Róma bitangszívü vad **kölykei**,
Felednétek Pompeiust?

Jánosházy:

Ti érzéketlen tuskók, **holt** kövek,
Ti kegyetlen szívü rómaiak,
Nem ismertétek Pompejst?

De a legújabb fordításban is találunk ehhez hasonló eltéréseket. A *köveknél aljasabb* megszemélyesítésben az emberi tulajdonság átruházása azért szokatlan, mert a kő anyagi tulajdon-

4 Shakespeare nevét a továbbiakban nem tüntetem fel, hiszen nyilvánvaló, hogy a forrásnyelvi szövegnek ő a szerzője.

5 Az angol szavak magyar jelentései Ország László *Magyar-angol szótár*ából (1986) valók.

sága a keménység, és nem az aljasság, Shakespeare pedig ezzel a keménységgel érzékelteti a rómaiak magatartását. Egy másik ilyen betoldás a *barbárok* lexéma, amely szintén lexikai többlet az eredetihez képest.

Forgách-Fekete:

Tuskók, kövek, **köveknél**
aljasabbak!
Barbárok, brutális rómaiak,
Talán Pompejus nem élt soha?
(I./1.)

E felvonás 2. színében Brutus megkérdezi Cassiustól, hogy kíván-e még valamit közölni vele:

What is it that you would impart
to me?

Vörösmarty fordítói megoldása kissé furcsán hangzik (vö. Radó 1938: 32), mert a passzív szerkezettel (*vágyásod van közleni*) Shakespeare-hez viszonyítva bonyolultabban fogalmazza meg célnyelven a forrásnyelvi mondanivalót.

Vörösmarty:

Mi az, mit **vágyásod van közleni?**

Az újrafordítóknál nem találunk efféle kifejezésbeli bonyolultságot, erőltetettséget.

Áprily:

és mit kívánsz közölni most
velem?

Illés:

Mi az, amiről még szólni akarsz?

Jánosházy:

Mi az, amit velem közölni kívánsz?

Forgách-Fekete:

Mondd, mit kívánsz még közölni
velem? (I./2.)

3. 1. Stíluseltolódás a klasszikus fordításban

Minden fordító korának nyelvezeten és saját stílusának érvényesítésével szólaltatja meg a lefordítandó forrásnyelvi szöveget. Gondoljunk Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János, Babits Mihály, Tóth Árpád és Kosztolányi Dezső műfordításaira.

Németh Antal szerint Vörösmarty Mihály a romantikus stílusirányzat hatására ünnepélyes és zengő nyelvezetű, fenséges Shakespeare-t alkotott meg magyarul (Németh 1949: 470). Shakespeare stílusával ellentétben Vörösmarty fordítói nyelvezete inkább túl költőinek, keresetnek tűnik, hiszen stílusát a romantika mellett a nyelvújítási törekvések, valamint saját nyelvi, stílári preferenciái is nagymértékben befolyásolták.

A II. felvonás 1. színében az öszezsküvők meg szeretnék nyerni ügyük számára Cicerót:

O, let us have him, for his silver
hairs
Will purchase us a good opinion,
And buy men's voices to
commend our deeds.

Shakespeare szövegrészletét Vörösmarty erőltetetté alakítja felerősítve ezzel a célnyelvi szöveg stílushatását. Megoldásának idegenszerűsége a szó szerinti fordítás eredménye.

Vörösmarty:

Oh foglaljuk le őt! ezüst haja
Megszerzi a' jó véleményt reánk,

'S szavakat veend javalni tetteinket.

Az újrafordítási hipotézis szerint az újrafordítások sokkal pontosabban igazodnak a forrásnyelvi szöveghez, mint az első fordítás, ám ez mégsem jelenti azt, hogy bennük nem fordulhatnak elő jelentéseltoldások, valamint az eredetitől eltérő betoldások. Illésnek és Jánosháznak sem sikerül teljesen elszakadnia a szó szerinti fordítástól, ezért az eredetiben található metaforikusan kifejezett gondolat, amely szerint az idős Cicero tekintélye sok helyeslő támogatót nyerhet az összekülvőknek, szó szerint jut kifejezésre idegenszerű hatást keltve a célnyelvi szövegben.

Illés:

Vonjuk be őt is, mert ezüst hajával
Jó **hírnevet vásárol** **tetteinknek**,
S **megveszi a dicsérő szavakat**.

A kifejezésmód enyhe erősítése Jánosháznál a *szép* jelző betoldásával nyilvánul meg ritmuskényszerből.

Jánosházy:

Nyerjük meg őt is: **szép** ezüst haja
Jó **hírnevet vásárol** majd nekünk,
És **helyeslő szavakat** **tetteinkre**.

Az eredeti szöveg legsikerültebb fordításváltozatait Áprilynál és a Forgách–Fekete fordítópárosnál találjuk, mivel ők nem szó szerint, hanem pragmatikailag közelítettek a kifejezendő szituációhoz, vagyis figyelembe vették, hogy a forrásnyelvi megnyilatkozást a célnyelvi beszélők hogyan fejeznék ki anyanyelvükön.

Áprily:

Meg kell, hogy nyerjük őt. Ezüst
haja
jó **véleményt** **szerezhet** majd
nekünk
és **tettünket dicsérő hangokat**.

Forgách–Fekete:

Keressük föl, az ő ezüst haja
Jó **visszhangot** **kelt a**
közvéleményben,
S csak **annál több támogatót**
nyerünk. (II./1.)

A stíluseltolódás egy másik, Vörösmarty fordításában többször is előforduló esete – Anton Popovič terminusával – a kifejezésmód célnyelvi egyéntése (individualizálás) (vö. Popovič 1980: 150–156). Ez nem feltétlenül Vörösmarty idiolektusával, mint inkább az általa kedvelt tájnyelvi szavak alkalmazásával nyilvánul meg: *gabancs* 'gebé' (MTSz.), *kontató* 'izgató, ingerlő személy' (ÚMTSz.), *pandal* 'vízvájta üreg a vízpart, árokpart vagy töltés oldalában' (MTSz.), amelyekkel fordítói nyelvezetét kívánta gazdagítani (Goron 2013).

A vizsgált szövegrészletek arra hívják fel a figyelmet, hogy a fordítói értelmezés, a szó- és stíluspreferencia minden fordítónál másképpen valósul meg, ám az eredeti szöveg stílusától eltérő, fennkölt megfogalmazásokat többnyire a klasszikus fordításban találunk, mintsem az utána keletkezett újrafordításokban. Ez mindenképpen az újrafordítási hipotézis mellett szól.

3. 2. Fordítási hibák Vörösmarty *Julius Caesarjában*

Az újrafordítások szükségességét a klasszikus fordításban található for-

Kapu

dítási hibák is bizonyítják. Lanstyák István *A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről* (2013) című tanulmányában a következő fontosabb fordítási hibákat említi meg: **1.** félrefordítás (hibás megoldás); **2.** melléfordítás (szokatlan, de még elfogadható megoldás); **3.** kihagyás; **4.** szándékolatlan többértelműség; **5.** nyelvtani hiba; **6.** stílusterés⁶ és **7.** értelemzavaró helyesírási hibák (Lanstyák 2013: 21–22).

Vörösmarty *Julius Caesar*-jában inkább a félrefordítás jelenségét figyelhetjük meg, de kihagyásra is találunk egy példát. A félrefordítás félreértelmezés eredménye. Füst Milán szerint ez természetes, hiszen a shakespeare-i szövegkritika még nem tartott ott, ahol ma tart (Füst 1952/2014: 10).

A II. felvonás 2. színében Calpurnia egy emberre hivatkozik, aki az őrség borzasztó látomásáról számol be: utcán kölykező oroszlánról, sírok által kivetett halottakról és vad férfiak csatájáról, amelyek következményeként vér lepte el a Capitoliumot. Ezt ő rossz előjelnek véli, és óva inti Caesart attól, hogy tanácskozni menjen (Goron 2013):

There is one within,
Besides the things that we have
heard and seen,
Recounts most horried sights
seen **by the watch.**

Szó szerinti fordítás:⁷

6 A *stílusterés* terminus ismert és használt szinonimái: a *stílusmódosulás* és a *stíluseltolódás* (Lásd Popovič 1975/1980: 197–198, 315, 316).

7 A szó szerinti fordítások a kritikai kiadásból valók (Vörösmarty [VMÖM 12. k.] 1839/1983: 379).

Borzasztó látványokról beszél,
amelyeket **az őrség látott.**

Vörösmarty a *by the watch*⁸ 'az ör/ őrség által' előljárószerűs angol szerkezetet félrefordítja. Szele Bálint e fordítási hibát bájos félreértésnek nevezi, mert úgy véli, hogy Vörösmarty fordításkor a német *bei* 'mellett' szó jelentésére asszociált (Szele 2006: 302). Megoldása értelmet zavaró, hiszen nem az ör körül látott borzasztó dolgokról van szó, hanem azokról, amelyeket az őrség látott.

Vörösmarty:

Van itt egy ember,
Ki az általunk látott 's hallott felett
**Borzasztó látványt mond az ör
körül.**

Az újrafordítások – Áprily fordításán kívül – igazodnak a célnyelvi megformálás természetességéhez. A négy fordító közül Illés és a Forgách–Fekete fordítópáros adta vissza a legpontosabban az eredeti sort.

Illés:

Van itt egy ember,
Aki a látott-halott rémeken túl
**Arról beszél, mitől borzadt az
őrség.**

Forgách–Fekete:

Van itt egy ember,
Azt mondta, hogy **az örök** annál is
Iszonyúbb dolgokat beszélnek,
mint
Amit magunk hallottunk és
láltunk.

8 (Vö. Schmidt 1902.)

Áprily megoldása nehézkesnek tűnik. A közbeékelés lelassítja, szakadozottá teszi a mondanivalót.

Áprily:

Van itt egy emberünk,
aki, amit láttunk azon kívül
**szörnyüket mond, a strázsa
látta künn.**

Jánosházy a szörnyű látványt magának a hírhozónak tulajdonítja, aki őrség közben szemtanúja volt a borzalmaknak. Ez nem egészen pontos, hiszen az eredeti szöveg szerint az érkező csak elmondja az őrség által látott dolgokat.

Jánosházy:

Van itt egy ember,
Ki sok, már hallott dolgon kívül
**őrség
Közben látott borzalomról
beszél. (II./2.)**

A IV. felvonás 3. színében Brutusnak és társainak a beszélgetéséből Vörösmarty fordításában hiányzik Messalának egy mondata. Ez vagy kifejejtődött, vagy ténylegesen hiányzott az általa használt forrásnyelvi drámaszövegből. Az újabb fordítások korrigálják e hiányosságot (Goron 2013).

Even so great men great losses
should endure.

Szó szerinti fordítás:

Nagy embereknek nagy csapásokat így kellene elviselniük.

Vörösmarty:

hiányzik a teljes sor.

Áprily:

Nagy balsorsot nagy ember így visel.

Illés:

Nagy ember nagy csapást így kell viseljen.

Jánosházy:

Nagy ember így visel nagy veszteséget.

Forgách-Fekete:

Nagy veszteséget így tűrjön nagy ember. (IV./3.)

Ugyancsak e felvonásban és színben Brutus Claudius-t és az egyik szolgáját hivatja magához, hogy aludjanak a sátrában, legyenek kéznél, amikor Cassiusnak szándékozik majd üzenni. Vörösmarty az angol *on cushions* 'párnákon'⁹ előjárószerű lexémát *szekrényként* fordítja magyarra, amely teljesen értelemzavaró, hiszen azon nem szokás aludni (Goron 2013). Valószínűleg Vörösmarty a kiegészítő szöveggé használt Schlegel-féle német fordításban talált *auf Kissen-t* 'párna' nézhetette el és olvashatta *auf Kästen-nek* 'szekrény' (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1839/1983: 348). Ilyen súlyos fordítási hibát az újrafordításokban már nem találunk:

I'll have them sleep **on cushions** in my tent.

Szó szerinti fordítás:

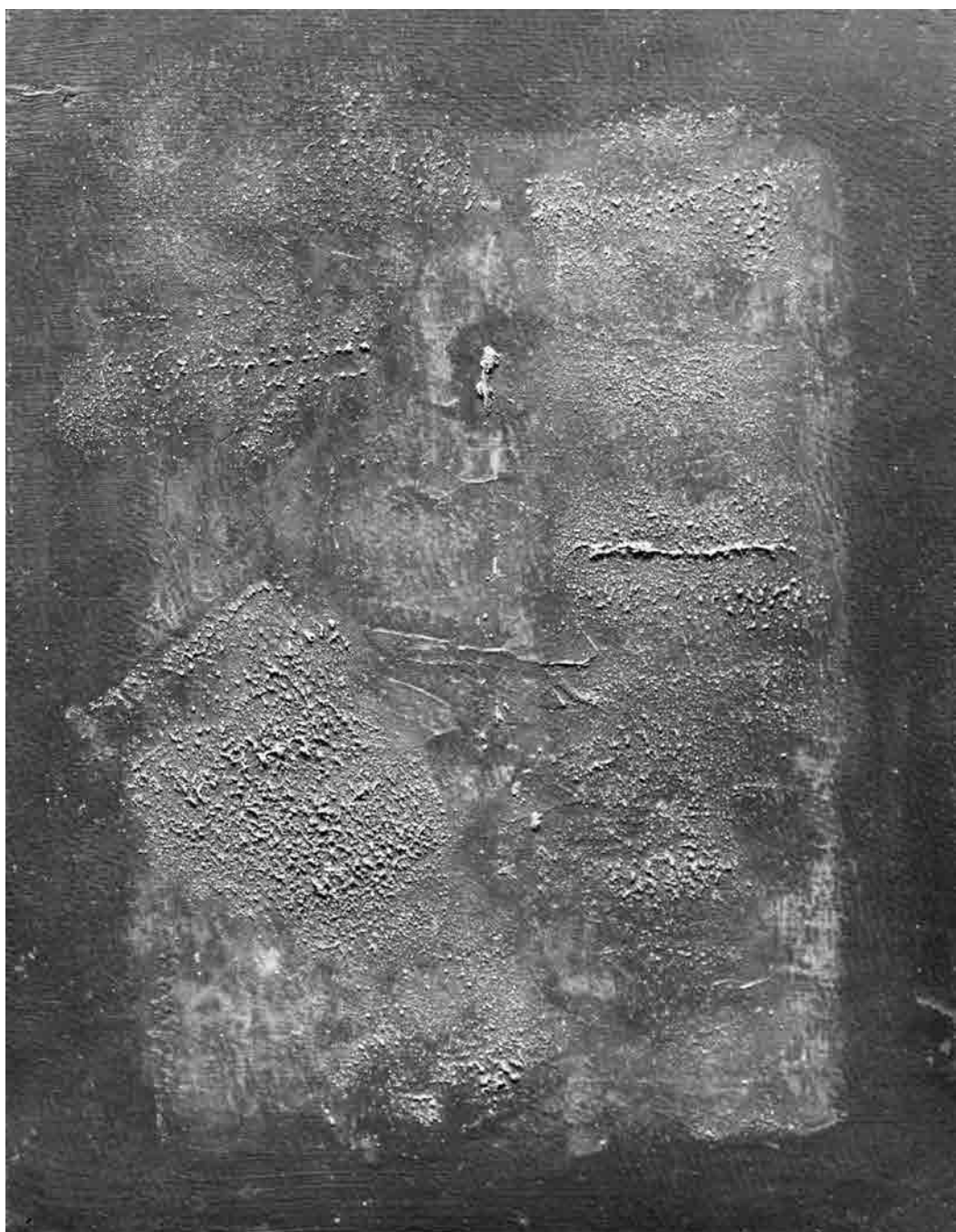
párnákon háljanak (a sátramban).

Vörösmarty:

Háljanak

Itt sátoromban **a' szekrényeken.**

9 Erre a fordítási hibára már Haraszti Gyula is felhívja a figyelmet (Radó 1938: 33).

Áprily:
Ma őket **párnán** itt benn hátatom.

Illés:
Háljanak **párnákon** a sátoromban.

Jánosházy:
Párnákon itt sátramban háljanak.

Forgách-Fekete:
A sátramban, **párnán** aludjanak.
(IV./3.)

Láthattuk, hogy a mára elavult nyelvzetű és fennkölt stílusú klasszikus fordításban olyan fordítási hibákat találunk, amelyeket csupán két fordítói eljárás korrigálhat: a revízió vagy az újrafordítás.

4. Következtetések

Vörösmarty Mihály „költői” fordítása a reformkor szépirodalmi ízlésvilágának a megtestesítője, amely régies

nyelvezte és fennkölt stílushatása révén ma inkább olvasás által élvezhető, mintsem a színpadon. Ezzel szemben az újrafordítók igazodva a nyelvi és fordítási normák változásához a magyar „színházi” Shakespeare stíluseszményének kívántak eleget tenni.

A vizsgálat igazolta az újrafordítási hipotézist, amely szerint az újabb fordítások a klasszikushoz viszonyítva többnyire pontosabb célnyelvi szövegvariánsokat hoznak létre annak ellenére, hogy bennük is előfordulhatnak jelentéseltolódások, betoldások. Az újrafordítások háttérben nyelvi (archaikus, ma már nem használt nyelvi elemek) és fordítási problémák (jelentés- és stíluseltolódások, félrefordítások és szándéktalan kihagyás) állnak.

Mivel az újrafordítások a nyelvi és fordítási normák változásának művészi kifejezői, nyilvánvaló, hogy egyre fontosabb szerepet fognak betölteni minden kultúrában.

Felhasznált szakirodalom

- BALOGH Géza 2000. Hamlet, magyar királyfi. *Critikai Lapok*, 7-8: https://criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=34522 (Letöltve: 2019. 02. 11.).
- BALLARD, Michel 2000. In Search of the foreign: A Study of the the Three English Translations of Camus's *L'Étranger*. In: Salama-Carr, Myriam (ed.): *On translating French literature and film II*. Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA. 19-38.
- BENSIMON, Paul 1990. Présentation. *Palimpsestes*, XIII, 4: ix-xiii.
- BERMAN, Antoine 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes*, 4: 1-7.
- BERMAN, Antoine 1985. La Traduction et la Lettre ou l'auberge du lointain. In: Berman, Antoine - Granel, Gérard - Jaulin, Annick et al. *Les tours de Babel. Essais sur la traduction*. Trans-Europ-Repress, Mauvezin. 35-150.
- BROWNLIE, Siobhan 2006. Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Languages and Cultures*, 7, 2: 145-170.
- DEANE-COX, Sharon 2014. *Retranslation. Translation, Literature and Reinterpretation*. Bloomsbury Publishing, London/New Delhi/New York/Sydney.

- FÜST Milán 1952/2014. Rövid beszámoló a fordításról. In: Szilágyi Judit (szerk.): *Írni. (Cikkek, bírálatok, visszaemlékezések, útirajzok, alkalmi megnyilatkozások)*. Második kötet, Fekete Sas Kiadó, Budapest. 10–13.
- GAMBIER, Yves 1994. La retraduction, retour et détour. *Meta*, 39, 3: 413–417.
- GORON Sándor 2013. *Fordítástechnika és nyelvezet William Shakespeare Julius Caesar című tragédiájának három magyar fordításában*. (Magiszteri záródolgozat). Kézirat. Témavezető: dr. Benő Attila egyetemi docens. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár.
- GÜRÇAĞLAR, Şehnaz Tahir 2009. Retranslation. In: Baker, Mona – Saldanha, Gabriela (eds.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2nd edition), Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York. 233–236.
- HANNA, Sameh 2016. *Bourdieu in Translation Studies. The Socio-cultural Dynamics of Shakespeare Translation in Egypt*. Routledge, Taylor & Francis Group, New York and London.
- JIANZHONG, Xu 2003: Retranslation: Necessary or Unnecessary? *Babel*, 49, 3: 193–202.
- LANSTYÁK István 2013. A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XV. évf., 2: 3–34.
- MAKKOS Anikó 2011. Az újrafordítások szükségességéről. *Fordítástudomány*, XIII. évf., 2: 96–106.
- NÉMETH Antal 1949. A magyar Shakespeare múltja. *Vigilia*, XIV. évf., 7: 456–473.
- PALOPOSKI, Outi – KOSKINEN, Kaisa 2004. A Thousand and One Translations: Revisiting Retranslation. In: Hansen, Gyde, Malmkjær, Kirsten – Gile, Daniel (eds.): *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 27–38.
- PALOPOSKI, Outi – KOSKINEN, Kaisa 2010a. Reprocessing texts, the fine line between retranslating and revising. *Across Languages and Cultures*, 11, 1: 29–49.
- PALOPOSKI, Outi – KOSKINEN, Kaisa 2010b. Retranslation. In: Gambier, Yves – Doorslaer, Luc van (eds.): *Handbook of Translation Studies 1*. John Benjamins Publishing Company, (h. n.). 294–298.
- POPOVIČ, Anton 1975/1980. *A műfordítás elmélete*. (Zsilka Tibor fordítása). Madách Kiadó, Bratislava.
- PYM, Anthony 1998. *Method in Translation History*. St. Jerome Publishing, Manchester
- RADÓ Antal 1883. *A magyar műfordítás története 1772–1831*. Révai testvérek kiadása, Budapest.
- RADÓ Antal 1938. Vörösmarty, a Shakespeare-fordító. *Budapesti Szemle*, kétszáznegyvenkilencedik kötet, 725: 28–35.
- SOMLYÓ György 1993. A fordítás „prae”-jéről és „post”-járól (I). *Holmi*, V. évf., 4: 529–538.
- SZELE Bálint 2006. *Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításai*. (Doktori értekezés). Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Miskolc.
- VANDERSCHULDEN, Isabelle 2000. Why retranslate the French classics? The impact of retranslation on quality. In: Salama-Carr, Myriam (ed.): *On translating French literature and film II*. Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA. 1–18.

WILMINK, Marieke 2012. *Translation and retranslation. A case-study on changing translation norms.* Utrecht University, Faculty of Humanities Theses. (Master thesis). <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/252203> (Letöltve: 2017. 02. 05).

Források

- SHAKESPEARE, William 1599/2005. Julius Caesar. In: Wells, Stanley – Taylor, Gary (eds.): *The Oxford Shakespeare. The Complete Works.* Oxford University Press, Oxford.
- SHAKESPEARE, William 1790. Hamlet. Kazinczy Ferenc fordítása. In: *Kazinczy Ferentz' Külföldi Játészó-Színje.* Kassa: Ellinger János' Kir. priv. Könyv-nyomtatónál.
- SHAKESPEARE, William 1839/1983. Julius Caesar. Vörösmarty Mihály fordítása. In: Ruttkay Kálmán (kiad.): *Vörösmarty Mihály Összes művei. Drámafordítások.* 12. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SHAKESPEARE, William 1943/1993. *Julius Caesar.* Áprily Lajos fordítása. Kézirat. SzFFK, Budapest.
- SHAKESPEARE, William 1994. *Julius Caesar.* Illés László fordítása. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- SHAKESPEARE, William 1996. *Julius Caesar.* Jánosházy György fordítása. *Látó*, VII. évf., 3: 37-106.
- SHAKESPEARE, William 2015. *Julius Caesar.* Forgách András és Fekete Ádám fordítása. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Szótárak

- MTsz. = Szinnyei József (szerk.). 1897-1901. *Magyar tájszótár I-II.* Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- ORSZÁGH László 1968. *Angol-magyar szótár I-II.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SHAKESPEARE'S Words/Glossary. <https://www.shakespeareswords.com/Public/Glossary.aspx> (Letöltve: 2017. 08. 15).
- SCHMIDT Alexander 1902. *Shakespeare Lexicon and Quotation.* Reimer Georg, Berlin. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.03.0079> (Letöltve: 2021. 04. 20.).
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA (főszerk.). 1979-2010. *Új magyar tájszótár I-V.* Akadémiai Kiadó, Budapest.